

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ПРОГРАМ АНАЛІТИЧНИХ ЦЕНТРІВ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

RESEARCH PROGRAMS FORMATION PECULIARITIES OF NATIONAL SECURITY AND INTERNATIONAL RELATIONS THINK TANKS

Міненкова П.В.,

*аспірант відділу розвитку політичної системи
Національного інституту стратегічних досліджень*

У статті охарактеризовано проблемні аспекти формування дослідницьких програм аналітичних центрів у сфері національної безпеки та міжнародних відносин. Проведено аналіз топ-рейтингів Індексу TTCSP Global Go To Think Tank у категорії провідних аналітичних центрів у сфері національної безпеки й оборони, а також у категорії провідних аналітичних центрів у сфері зовнішньої політики та міжнародних відносин. Обґрунтовано доцільність використання двоїстої структури класичних і новітніх досліджень для вивчення специфіки формування порядку денного аналітичних центрів із питань національної безпеки та міжнародних відносин. Описано сім областей функціональної концентрації типології досліджень у сфері національної безпеки і міжнародних відносин.

Ключові слова: «мозкові центри», аналітичні центри, національна безпека, теорія міжнародних відносин, класичний реалізм, спеціалізовані програми досліджень, області функціональної концентрації.

В статье охарактеризованы проблемные аспекты формирования исследовательских программ аналитических центров в сфере национальной безопасности и международных отношений. Проведен анализ топ-рейтингов Индекса TTCSP Global Go To Think Tank в категории ведущих аналитических центров в сфере национальной безопасности и обороны, а также в категории ведущих аналитических центров в сфере внешней политики и международных отношений. Обоснована целесообразность использования двойственной структуры классических и новейших исследований для изучения специфики формирования повестки дня аналитических центров по вопросам национальной безопасности и международных отношений. Описаны семь областей функциональной концентрации типологии исследований в сфере национальной безопасности и международных отношений.

Ключевые слова: «мозговые центры», аналитические центры, национальная безопасность, теория международных отношений, классический реализм, специализированные программы исследований, области функциональной концентрации.

The article describes the problematic aspects of the research programs formation of national security and international relations think tanks. The analysis of the top-rankings of the TTCSP Global Go To Think Tank Index in the category of leading national security and defense think tanks and in the category of leading foreign policy and international relations think tanks was conducted. The expediency of using the dual structure of classical and new research has been substantiated to study the specifics of the agenda of national security and international relations think tanks. Seven areas of functional concentration of the typology of research in the field of national security and international relations were described.

Key words: think tanks, national security, theory of international relations, classical realism, specialized research programs, areas of functional concentration.

Постановка проблеми. Нові світові гібридні виклики визначають інтерес держав до нестандартних інструментів і рішень у різних сферах політики. Останніми роками у країнах із розвинутою демократією особливу увагу приділяють дослідженням, у яких пропонується швидкий і якісний аналіз значущих внутрішніх і міжнародних подій, прогноз їх подальшого розвитку і практичні заходи захисту національних інтересів. У зв'язку з цим зростає роль майданчиків, де може бути здійснений подібний аналіз, розроблені нові ідеї, концепції і запропоновані оригінальні підходи для оперативного прийняття оптимальних рішень на основі знань про наслідки, альтернативи і можливі втрати. Тому, крім внутрішнього відомчого аналізу, керівництво зовнішньополітичних і безпекових відомств багатьох країн залучає незалежних експертів і консультантів для оцінки поточних внутрішньополітичних, міжнародних і безпекових процесів. Йдеться про недержавні ана-

літичні центри, що об'єднують авторитетних експертів, учених, дипломатів і політичних діячів, які активно взаємодіють із владою щодо різних політичних питань. Зростання кількості таких центрів стало домінуючою тенденцією протягом II пол. XX ст. і поч. XXI ст.

Одними з перших функціональних прототипів сучасних аналітичних центрів були державні і недержавні експертно-аналітичні організації з питань національної безпеки та міжнародних відносин. Відповідно, саме цей тип «мозкових центрів» є більш глибоко інтегрованим з політичними й урядовими колами, порівняно з організаціями, діяльність яких зорієнтована на інші сфери життєдіяльності. Історично перші аналітичні центри займалися наданням раціональних і неупереджених політичних консультацій як національним урядам, так і широкій громадськості щодо класичних проблем зовнішньої політики та національної безпеки. Теоретичною основою їх діяльності була

концепція досліджень сфери безпеки як однієї зі сфер теорії міжнародних відносин політологічної школи класичного реалізму. Втім, після довгого періоду панування школи політичного реалізму, у II пол. XX ст. відбулося різке зростання значущості нових концепцій досліджень у сфері безпеки. На порядку денному постали питання, не пов'язані з політикою сили і використанням зброї. Тематика досліджень у сфері безпеки стрімко еволюціонувала, викликаючи стрибкоподібне збільшення кількості тематичних «мозкових центрів». Наразі саме цей тип дослідницьких організацій є одним із найчисленніших у світі, а також найвпливовішим, порівняно з експертно-аналітичними центрами, що досліджують іншу проблематику.

Слід додати, що дослідження, проведені аналітичними центрами з питань національної безпеки та зовнішньої політики, а також надані ними рекомендації, часто безпосередньо впливають на рішення органів влади. У сучасному світі дослідницькі центри цього типу проводять дослідження на всіх рівнях: глобальному, національному та регіональному, виступаючи у своїй сукупності окремим політичним актором, який має величезний вплив на весь спектр безпекових проблем як всередині країни, так і поза її межами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема «мозкових центрів» у сфері безпеки і міжнародних відносин була і залишається актуальною в українському і світовому академічному й експертному співтоваристві. Провідними іноземними дослідниками цієї проблематики є Дж. МакГанн, Б. Бузан, П. Келнер, О. Уругія, Й. Гузанські, Г. Лінденштраус, Д. Стоун, К. Уівер, Д. Абельсон, Р. Хаас. Серед українських науковців дослідженням аналітичних центрів займаються С. Внучко, О. Глоба, О. Корнієвський, Є. Коломієць, С. Дацюк, В. Горбатенко, С. Телешун, І. Петренко, М. Алієв та ін. Водночас дослідження особливостей функціонування «мозкових центрів» у сфері безпеки та міжнародних відносин як окремого різновиду дослідницьких організацій залишається маловивченою темою. Зростання ролі, яку відіграють аналітичні центри у сфері безпеки та міжнародних відносин на вітчизняній і міжнародній арені, а також кардинальні трансформації, які сформували цей різновид експертно-аналітичних інституцій протягом минулого століття, вимагають окремого вивчення особливостей їх становлення, вироблення порядку денного, а також виявлення явних і неявних факторів, які сформували та продовжують формувати ландшафт безпекових і зовнішньополітичних «мозкових центрів».

Формулювання цілей статті (постановка завдання). З огляду на викладене, метою статті є охарактеризувати проблемні аспекти формування дослідницьких програм аналітичних центрів у сфері національної безпеки та міжнародних відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на широке застосування, термін «мозковий центр» залишається за своїм змістовним навантаженням неоднозначним. Відсутність єдиної думки у вчених щодо поняття «мозковий центр» і, відповідно, «концептуальне розтягування» категорії стали наслідком розширення кількості об'єктів, описуваних цим поняттям. Внаслідок глобального розповсюдження аналітичних центрів у різних національних і транснаціональних контекстах вони набули великого різноманіття форм і почали відігравати різні ролі. Поняття «мозковий центр» наразі застосовують як щодо неурядових організацій, які у своєму складі мають дослідницьку групу чи підрозділ, так і щодо урядових дослідницьких агенцій і підрозділів при політичних партіях. Таким чином, єдиного визначення, яке б могло адекватно описати всі ролі і функції, які виконують аналітичні центри, не існує. Тим не менше, в більшості визначень аналітичних центрів акцентується увага на їх ролі в інформуванні громадськості та наданні експертної підтримки органам влади у прийнятті політичних рішень із внутрішніх і зовнішніх питань.

Одним із найновіших, ретельно обґрунтованих і найбільш наближених до реальної практики функціонування «мозкових центрів» по всьому світу є визначення поняття, запропоноване професором Пенсільванського університету (США) Дж. МакГанном. На його думку, «мозковими центрами» або аналітично-дослідницькими інституціями, які включені в процес публічної політики, є організації, що генерують політико-орієнтовані дослідження, здійснюють аналіз, а також проводять консультування з питань внутрішньої та зовнішньої політики, надаючи політикуму і суспільству можливість приймати обґрунтовані рішення з політичних питань.

Учений звертає увагу на релятивну природу аналітичних центрів, включаючи до їх переліку як афілійовані, так і незалежні інституції, що функціонують на постійній основі. Ці інституції налагоджують діалог між академічною та політичною спільнотами, а також між державою і громадянським суспільством, діючи в інтересах суспільства у якості незалежного голосу, який перекладає прикладні та фундаментальні дослідження на мову та форму, що є зрозумілою, надійною та доступною для політиків і громадськості [1, с. 8].

Як і будь-які політичні дослідницькі організації, аналітичні центри з питань національної безпеки та міжнародних відносин характеризуються, в першу чергу, спеціалізованими програмами досліджень. Стрімке розширення і поглиблення безпекової проблематики в теорії міжнародних відносин призвели до вражаючого різноманіття інституційного ландшафту в цій галузі. Впродовж XX ст. сфера безпеки та міжнародних відно-

син перетворилася на надзвичайно різноманітну область досліджень, яка охоплює широкий спектр спеціальностей і галузей знань, що впливають як на національну безпеку, так і на безпеку міжнародної спільноти в цілому. Розвиток у межах теорії міжнародних відносин і дотичних до неї значною мірою був зумовлений змінами в міжнародному співтоваристві та новими викликами, які постали перед сучасним світом.

Реалізм і, як наслідок, традиційні підходи в теорії міжнародних відносин і дослідженнях сфери безпеки не змогли пояснити характер нових загроз. Періоди геополітичної напруженості (Перша світова війна, Друга світова війна, «холодна війна») призвели до зростання попиту на експертів із питань оборони та безпеки, що сприяло створенню великої кількості нових дослідницьких інститутів з питань політики безпеки. Хоча значна кількість цих новоутворених аналітичних центрів займалися традиційними питаннями безпеки (ядерна політика в часи «холодної війни», питання військової політики), багато інших зосередили увагу на нових безпекових питаннях, які швидко стали центральними в забезпеченні безпеки як могутніх країн світу, так і нових незалежних держав, які утворилися внаслідок деколонізації в Африці та окремих частинах Азії, а також після проведення демократичних реформ після падіння авторитарних і військових режимів у Східній Європі та Латинській Америці. Аналізуючи ці зміни, вчені й аналітики дійшли висновку, що класичної реалістичної концепції для їх пояснення недостатньо. Результатом пошуків альтернативних типологій досліджень сфери безпеки та міжнародних відносин стало формування нової постмодерністської парадигми аналізу цієї сфери, виявом якої стали нові критичні напрямки безпекових досліджень (неореалізм, постколоніалізм, постструктуралізм, фемінізм, конвенційний і критичний конструктивізм, стратегічні, гендерні дослідження та ін.) [2, с. 35–38].

Політологічна школа класичного реалізму історично акцентувала увагу на владних відносинах, а також на їх внутрішніх і міжнародних детермінантах. Відповідно, традиційна типологія досліджень у сфері безпеки, у першу чергу, передбачала державоцентристський підхід, орієнтований на загрозу, контроль, використання силового потенціалу та його вплив на безпеку і владні відносини між державами. Альтернативні типології запропонували розширити сферу досліджень безпеки, включивши до неї вивчення областей, в яких об'єктом безпеки є не держава, а суспіль-

ство. З огляду на соціальну природу безпеки та її зв'язок з процесами суспільного розвитку, серед нових підходів в рамках постструктуралістського напрямку широкого визнання набули дослідження копенгагенської школи, інша назва якої – європейська школа безпеки. Найбільш впливовою ідеєю концептуального розширення безпекової сфери досліджень цієї школи стало поняття про безпеку суспільства, яке покликане заповнити відстань між безпекою держави та захищеністю людей.

Копенгагенська школа розробила типологію досліджень з питань безпеки, до якої, окрім традиційних областей дослідження безпеки, було додано політичну, соціальну, економічну та екологічну безпеку (т. зв. «концепція соціетальної безпеки») [2, с. 20, 29, 36, 213]. Внаслідок об'єднання традиційного та запропонованого копенгагенською школою новітнього підходів, у рамках Програми «Аналітичні центри та громадянське суспільство» (TTCSPP)¹ Інституту Лаудера Пенсільванського університету виникла новітня типологія досліджень у сфері безпеки та міжнародних відносин, яка не лише максимально повно охоплює широту і глибину сфери дослідження питань безпеки і міжнародних відносин, але також дає змогу провести більш тонкий і поглиблений аналіз дослідницьких характеристик аналітичних центрів у цій сфері, ніж будь-яка інша типологія (табл. 1) [3, с. 10].

У процесі детального вивчення порядку денного сотень експертно-аналітичних організацій по всьому світу експерти TTCSPP дійшли висновку, що дослідницькі програми всіх аналітичних центрів із питань безпеки та міжнародних відносин можна краще зрозуміти, якщо структуру досліджень у цій галузі розбити на два класи: класичні або традиційні та новітні дослідження. Класичні дослідження включають у себе три підкатегорії або області функціональної концентрації: військова безпека, ядерна безпека, питання миру і конфліктів. Новітні дослідження, у свою чергу, визначаються чотирма підкатегоріями: економічна безпека, екологічна безпека, політична безпека, а також імміграційна та міграційна безпека.

Важливо зауважити, що перераховані вище підкатегорії досліджень у сфері безпеки і міжнародних відносин жодним чином не є взаємовиключними – в багатьох випадках їх визначення частково збігається. Велика кількість, якщо не переважна більшість аналітичних центрів із питань безпеки та міжнародних відносин по всьому світу розробляють дослідницькі програми, що стосуються різних областей функціональної концентрації.

Це відбувається двома шляхами. По-перше, аналітичні центри часто займаються міждисциплінарними дослідженнями, а це означає, що окремий проект чи програма розглядають аспекти кількох областей досліджень. Яскравим прикладом є Програма трансатлантичних відно-

¹ TTCSPP була створена у 1989 р. Програма підтримує базу даних і мережу понад 7 800 аналітичних центрів у 181 країні і розглядає зростаючу роль і характер організацій, що досліджують публічну політику. З 2006 р. TTCSPP випускає щорічний звіт Global Go To Think Tank, який індексує провідні аналітичні центри в різних категоріях.

Типологія досліджень у сфері безпеки і міжнародних відносин

Області функціональної концентрації	Клас досліджень	Теми досліджень
Військова безпека	Класичні	військові витрати та бюджетування; армія; морські та повітряні сили; обороноздатність та інші пов'язані теми
Ядерна безпека	Класичні	ядерне нерозповсюдження; безпека об'єктів атомної енергетики; ядерні держави та їх дипломатичні відносини
Питання миру і конфліктів	Класичні	мирні ініціативи; тероризм; конфлікти усіх типів; причини та рішення конфліктів
Економічна безпека	Новітні	економічний розвиток; міжнародна торгівля; міжнародні фінанси; економічна потужність
Екологічна безпека	Новітні	зміна клімату; природні ресурси; енергетична безпека
Політична безпека	Новітні	демократія; управління; зовнішня політика; право; права людини та громадянські свободи; регіональне зміцнення довіри; історія і культура; націоналізм; неокolonіалізм; академічні обміни
Імміграційна та міграційна безпека	Новітні	міждержавна, внутрішньодержавна імміграція та міграція; безпека кордонів; торгівля людьми; питання біженців і внутрішньо переміщених осіб

син в Атлантичній раді, яка серед великої кількості різних тем проводить і міждисциплінарні дослідження з питань дипломатії, міжнародної економіки та торгівлі, політичної безпеки та питань співпраці між Сполученими Штатами та Європейським Союзом [4].

Натомість організації з достатнім фінансуванням, відповідними бюджетами та більшою кількістю працівників здатні підтримувати велику кількість незалежних дослідницьких програм у ряді функціональних областей. Серед прикладів цієї моделі виокремимо такі всесвітньовідомі аналітичні центри у галузі безпеки та міжнародних відносин, якими є корпорація RAND, Інститут Брукінгса та Фонд Карнегі за міжнародний мир.

TTCSF у своєму щорічному Індексі Global Go To Think Tank визначає рейтинг аналітичних центрів у сфері безпеки і міжнародних відносин у декількох категоріях: провідні аналітичні центри у сфері національної безпеки й оборони та провідні аналітичні центри у сфері зовнішньої політики та міжнародних відносин [1]. З причини перетинання різних областей досліджень, окремі аналітичні центри входять до обох категорій, що наочно показує збіг різних областей функціональної концентрації у сфері безпеки і міжнародних відносин.

Отже, перша категорія присвячена провідним інституціям у сфері оборони та національної безпеки світової спільноти. Топ-рейтингу аналітичних центрів цієї категорії забезпечують кращі інноваційні дослідження та стратегічний аналіз політики національної безпеки, військової та оборонної політики. Вони не лише прагнуть розробляти комплексні політичні ініціативи для комерційних і державних клієнтів, але також пропонують інформаційні

видання, доступні для широкого загалу. Аналітичні центри у сфері оборони та національної безпеки відзначаються в результатах досліджень, аналізу та залучення громадськості до широкого кола питань політики з метою поглиблення обговорення, сприяння співпраці між відповідними суб'єктами, посилення суспільної підтримки, фінансування та підвищення загальної якості життя у відповідній країні [1, с. 49].

У 2017 р. до топ-10 аналітичних центрів у сфері оборони та національної безпеки увійшли: Центр стратегічних і міжнародних досліджень (Center for Strategic and International Studies (CSIS) США), Міжнародний інститут стратегічних досліджень (International Institute for Strategic Studies (IISS), Велика Британія), Корпорація РЕНД (RAND Corporation, США), Інститут Брукінгса (Brookings Institution, США), Фонд Карнегі за міжнародний мир (Carnegie Endowment for International Peace, США), Німецький інститут міжнародних відносин і безпеки (German Institute for International and Security Affairs (SWP), Німеччина), Королівський Об'єднаний інститут оборонних досліджень (Royal United Services Institute (RUSI), Великобританія), Рада з міжнародних відносин (Council on Foreign Relations (CFR), США), Атлантична Рада (Atlantic Council, США), а також Центр нової американської безпеки (Center for a New American Security (CNAS), США. Центр Разумкова (Україна) також увійшов до рейтингу провідних аналітичних центрів, зайнявши 69 місце у цій категорії [1, с. 96–97].

Друга категорія включає в себе провідні аналітичні центри у сфері зовнішньої політики та міжнародних відносин. Вони забезпечують кращі інноваційні дослідження та стратегічні аналізи, що стосуються світової політики, безпеки, полі-

тичної й економічної політики на внутрішньому та міжнародному рівнях. Аналітичні центри у сфері зовнішньої політики та міжнародних відносин відзначаються результатами досліджень, аналізу та залучення громадськості до широкого кола питань політики з метою поглиблення обговорення, сприяння співпраці між відповідними суб'єктами, підтримання громадської підтримки та фінансування, а також підвищення загальної якості життя в одному з відповідних країн [1, с. 49].

У 2017 р. серед топ-10: Інститут Брукінгса (Brookings Institution, США), Французький інститут міжнародних відносин (French Institute of International Relations (IFRI), Франція), Королівський інститут міжнародних відносин (Chatham House, Велика Британія), Фонд Карнегі за міжнародний мир (Carnegie Endowment for International Peace, США), Китайський інститут сучасних міжнародних відносин (China Institutes of Contemporary International Relations (CICIR), Китай), Німецький інститут міжнародних відносин і безпеки (German Institute for International and Security Affairs (SWP), Німеччина), Міжнародний науковий центр ім. Вудро Вільсона (Woodrow Wilson International Center for Scholars, США), Рада з міжнародних відносин (Council on Foreign Relations (CFR), США) та Міжнародний інститут стратегічних досліджень (International Institute for Strategic Studies (IISS), Великобританія). До рейтингу провідних аналітичних центрів у сфері зовнішньої політики та міжнародних відносин увійшов і український Міжнародний центр перспективних досліджень [1, с. 113–114].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, для вивчення специфіки формування порядку денного ана-

літичних центрів із питань безпеки та міжнародних відносин, на нашу думку, доцільно використовувати двоїсту структуру, яка включає в себе класичні та новітні дослідження. У свою чергу ці типи досліджень поділяються на сім областей функціональної концентрації: військова безпека, ядерна безпека, питання миру і конфліктів, економічна безпека, екологічна безпека, політична безпека, а також імміграційна та міграційна безпека. Перші три підкатегорії належать до традиційних досліджень, а останні чотири, відповідно, до новітніх досліджень у сфері національної безпеки та міжнародних відносин. Водночас визначення категорій у багатьох випадках частково збігається.

Проведений аналіз топ-рейтингів Індексу TTCSP Global Go To Think Tank засвідчив, що окремі «мозкові центри», діяльність яких присвячена питанням безпеки і міжнародних відносин, входять як до категорії провідних дослідницьких інституцій у сфері національної безпеки й оборони, так і до категорії провідних аналітичних центрів у сфері зовнішньої політики та міжнародних відносин, що свідчить про збіг різних областей функціональної концентрації у цих сферах.

Серед перспектив подальших наукових досліджень слід вказати на необхідність подальшого визначення та проведення аналізу внутрішніх і зовнішніх факторів, що впливають на діяльність аналітичних центрів із питань безпеки та міжнародних відносин. Актуальним залишається дослідження процесу становлення цього різновиду дослідницьких організацій, з'ясування їх інституційних особливостей і специфіки діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. McGann J. Global go to think tanks report. University of Pennsylvania, 2017. URL: https://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1012&context=think_tanks.
2. Buzan B., Hansen L. The Evolution of International Security Studies. NJ: Cambridge University Press, 2009. 384 p.
3. McGann J. Think Tanks, Foreign Policy, and Security: Is There Anything Specific About the Security Think Tank? URL: https://cast.ku.dk/papers_security_expertise/McGann_2011.pdf.
4. Atlantic Council. About the Future Europe Initiative. URL: <http://www.atlanticcouncil.org/programs/future-europe-initiative/about-the-center>.